

Arkitektur for velvære

STEDET I

Beate Røttingen
Diplomoppgave i arkitektur
NTNU 2020

Beate Røttingen
Diplomoppgave i arkitektur
NTNU 2020

Veileder: Nina Haarsaker

Introduksjon	5
Program og historie	6
<i>Hagen</i>	6
<i>Badet</i>	22
<i>Kapellet</i>	30
Opplevelsen av velvære: en studiereise	39

Introduksjon

Hvordan kan vi skape steder for velvære? Hva slags steder for velvære finnes allerede i verden? Har disse stedene noe til felles? Hva kan vi lære fra dem?

Gjennom en studie av tre ulike program, bad, hage og kapell, hvis funksjon i stor grad er fysisk, psykisk og åndelig velvære, er målet å få bedre forståelse for hvordan utformingen av steder og rom kan bidra til velvære og økt livskvalitet. En samling av ideer fra hele verden, en katalogisering som kan gi inspirasjon til videre arbeid med oppgaven.

Hager i en by, på lik linje med parker, er deilige steder som på alle måter har som mål å stimulere sansene. De er også som regel gratis å besøke og åpne for alle. De er også kunnskapsrike, og forvaltere av botanisk arts mangfold. Når byene blir stadig mer fortettet er det viktig å bevare eksisterende hager og grøntområder samt sette av plass til nye. Mange studier er gjort på sammenhengen mellom psykisk helse og tilgang til naturlige omgivelser og vegetasjon, og det som er funnet er blant annet at 'natur' har egenskaper som blant annet kan stabilisere blodtrykk og gi positive effekter på mental helse.¹ Det virker som om matematikken stadig bekrefter det vi lenge har erfart, som også er grunnen til at mennesker har dyrket hager siden tidenes morgen. Å sette av rom til hager virker like viktig som å sette av rom til boliger og annet, hvis byen skal utvikle seg i en positiv retning.

Bad er også interessante da disse gjerne behandler det psykofysiske ved mennesket. Bad kan kompensere for det hagene ikke kan tilby i de kaldere periodene av året, da mange planter og blomster i Norden er såkalte deciduous, eller bladfellende arter. Dagens offentlige bad er ofte av typen folkebad/badeland, en type bad som har vært studert i diplomarbeidet til Beate Bjørnestad og Jørgen Tellefsen; 'Hva er et bad'.² Dette er en type bad som ofte er av stor skala, og som sammenslår mange ulike funksjoner som bad kan ha. Min vurdering er at disse folkebadene kan forsvinne litt i alle de ulike behovene de prøver å møte, slik at de ikke fungerer like godt for alt. Disse badene blir ofte veldig store og komplekse som gjør de vanskelige å forstå. Det kan virke som om 'jo mer jo bedre'-tankegangen går på bekostning av formlogikk, sanselighet, materialitet og opplevelse, viktige elementer i helheten. Samtidig, dersom bad skal implementeres i hverdagen i større grad, som en sosial praksis, så virker det lettere i et bad som er mindre og mer oversiktlig, med velvære i fokus. Denne studien vil fokusere først og fremst på denne typen bad, som virker å ha lyktes i denne helheten. Dette gjør at det blir naturlig å se på mindre bad som kurbad, eller velværebade heller enn bad med lek eller idrettssvømming som hovedfokus.

Kapellet er et sted som kan gi det badet og hagen kanskje ikke har – det å være et åpent, ikke strengt programmert rom med tanke på funksjon. Åndelighet som praksis er ikke noe som nødvendigvis er avhengig av fysiske ting, da målet med åndelighet er å overskride og gå forbi omstendighetene i den fysiske virkeligheten. Sjelen og tankene våre, det som gjør oss til oss, unike og levende, er også en del av det åndelige. Åndelighet i det 21. århundre synes ikke å være ensbetydende med religion, og dette trenger vi rom for i byene våre hvor vi bor.

Jeg vil forsøke å sette disse stedene i en historisk sammenheng, og deretter studere et par av dem nærmere; steder som skiller seg særskilt ut, og som fremstår relevante i dag likesom da de ble laget.

Hagen

Hage er dyrking av mat
Noe mer enn bare planter

Hage er å nyte
Vind i håret, lysstråler gjennom trekronene

Hage er å møte noen i hemmelighet

Hage er mangfold og variasjon
Farger, teksturer, former

Hvordan har hagene utviklet seg gjennom historien?

Hagene har hatt ulike roller og funksjoner opp igjennom tidene. Forholdet til natur og estetikk har også endret seg i takt med dette, og dette har kommet til uttrykk gjennom flere ulike hagestiler. De har vært alt fra velformede og strukturerte til ville og naturlige. Hagene har også vært viktige rekreasjonssteder: steder å sitte og lese, møte noen, eller bare spasere og filosofere over livet. Uttrykk i hager er mangfoldige. Noen hager er lukket og intime, andre åpne som landskap. Hager kan også ha fokus på artsmangfold og kunnskap slik som botaniske hager, eller gi uttrykk for grandiose fantasier og drømmer. Ikke minst har det sosiale livet utfoldet seg i hagene, og kultivering av hager har vært en måte å vise status, smak og stil i samfunnslivet.

Hagen har en sterk estetisk og nytelsesdimensjon, og kan være både privat og offentlig. Det gjør hagen til et interessant program innen temaet velvære: Det er et sted skapt for å glede og oppleve sansene, med mye å se, høre og lukte på. Hager kan gi opplevelser som er altoppslukende, dyptgående, avkoblende. Man velles inn i en annen verden, hvor premissene er noe andelenes fra vår menneskeskapte verden.

Det grodde miljø, planter og natur, har en viktig funksjon for mennesker med tanke på helse. Natur viser seg å ha beroligende, stressreducerende egenskaper for oss, evne til å senke blodtrykk, og en generelt positiv effekt på vår fysiske og psykiske helse;

‘It’s been proven by quite a few studies that plants are good for our psychological development. If you green an area, the rate of crime goes down. Torture victims begin to recover when they spend time outside in a garden with flowers. So we need them, in some deep psychological sense, which I don’t suppose anybody really understands yet’.³

Planter er med andre ord nødvendig for vår følelse av velvære og livskvalitet; bare tanken på en verden uten planter og naturlige omgivelser er fremmed og angstinngytende.

Å være i naturen gir mulighet til å ta en pause fra det menneskeskapte, den menneskelige tankegang og måte å strukturere verden på. Å komme bort fra de sosiale normene og de politiske spillene, samfunnets krav. Å komme tilbake til det opprinnelige, det som var her før oss og som ikke har forandret seg stort, er en slags ‘reset’. Møtet med denne naturlige verden som vi ikke helt forstår alle hemmelighetene til ennå, gir en ro og forståelse for at vi ikke har eller trenger å ha kontroll på alt; solen står fortsatt opp, skyene passerer på himmelen og stjernene lyser om natten uansett hva vi måtte synes om det.

Der det finnes planter og natur er det vilkår for liv. Planter sier oss noe om vårt forhold til den fysiske verden og vår egen overlevelse; hvis en plante klarer å vokse på et sted, til og med på de mest hardføre omgivelsene, så gir det en indikasjon på at her kan vi også kanskje overleve og skape et hjem.

Fausto Zonaro (1854–1929)
Kabak Taşıyan Genç Kız, Young Girl Carrying a Pumpkin, 1889
Oljemaling på lerret
137 × 245 cm

Claude Monet (1840–1926)
Nymphéas, 1906
Oljemaling på lerret
88,5 × 100 cm

Hagens histore

Gardens are ephemeral, as fragile and short-lived
as the people who once cultivated them.

Dr. Maureen Carroll

Forhistorie

Hagedyrking har eksistert siden prehistorisk tid, tilbake til så tidlig som BCE 10.000, kanskje før. Den første formen for hagedyrking regnes å være såkalte 'skoghager'; en form for økologisk, matplante-fokusert hage som vokste frem i områder med jungel og tunge regnesonger som for eksempel i Sør- og Mellom-Amerika. Det startet med identifisering av ulike frukt- og nyttevekster som man beskyttet og ivaretok i et skogområde. Deretter la man til andre arter funnet andre steder og formet en modifisert skog. Hagen var en del av det rike økosystemet i skogen, og krevde derfor lite vedlikehold.

Det er umulig å stadfeste sikkert når den aller første hagen ble dyrket. Det finnes derimot arkeologiske funn som gir et bilde på de tidligste hagene helt tilbake til Mayaene, og senere i Mesopotamia, det gamle Egypt og Antikken. Oppdagelsen av disse hagene har kunnet fortelle mye om hvordan samfunnet var på denne tiden: hagene har alltid vært sterkt knyttet til kultur og samfunnsutvikling. Ordet hage eller have kommer fra 'hegn' som betyr gjerde. En hage betegner i utgangspunktet et stykke jord som er innhegnet, avgrenset, hvorpå det dyrkes pryd- og/eller nyttevekster.⁴ De fleste av de arkeologiske hagene er nettopp dette – områder som var omkranset av vegger eller annen bygget struktur, et rammeverk for det 'grodde'.

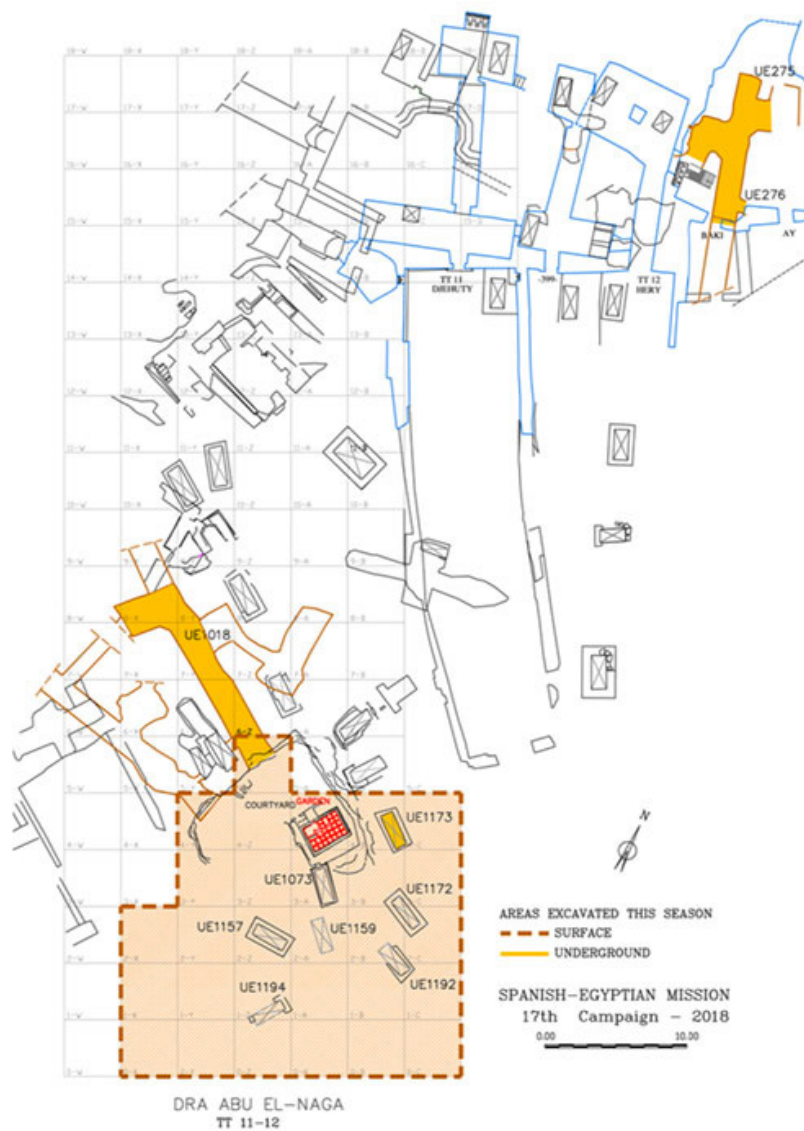
I denne delen presenterer jeg et utvalg historiske og nåtidige hager som kan fortelle noe om evolusjonen av hager som viktige steder i tilknytning velvære. Utvalget er fokusert rundt tidlige og tydelige eksempler samt bemerkelsesverdige og vakre, eller spesielt viktige – på tvers av offentlig og privat funksjon, og på tvers av kulturer og landegrenser med eksempler fra ca. BCE 4000 – 2000 CE. De tidligste utvalgene er basert på steder hvorfra det finnes arkeologiske utgravninger, samt dokumentasjon og registrering av fysiske funn. Utvalget inneholder også et spenn av hager, fra de små kjøkkenhagene til de store slottshagene. Fokuset i teksten er på geometri og form, kulturell betydning, plantearter, som deretter er satt i sammenheng med velvære.

Dra' Abu el-Naga'
Thebes (Luxor), Egypt, BCE 4000
Egyptisk gravhage

Dette er trolig en av de tidligste arkeologiske funn av hager, lokalisert i Dra' Abu el-Naga'-området i Luxor i Egypt. Hagen lå plassert i en liten gård ved inngangen til en grav som var hogget ut i stein, antakelig fra det 12. dynasti cirka BCE 2000.

Den lille rektangulære hagen målte 3×2 m, var hevet og oppdelt i en grid-struktur med 5×7 bed på 30 cm^2 hver.

Blant botanisk materiale i hagen ble det funnet en tamarisk-busk fortsatt med røtter og stamme, akkompagnert av en skål med dadler og andre frukter, som man antar ble gitt som offer-gave. Ekspertene mener at hagen antakelig inneholdt grønnsaker, blomster og små busker, samt et tre i midten av bedet, da denne delen var høyere enn de andre bedene.

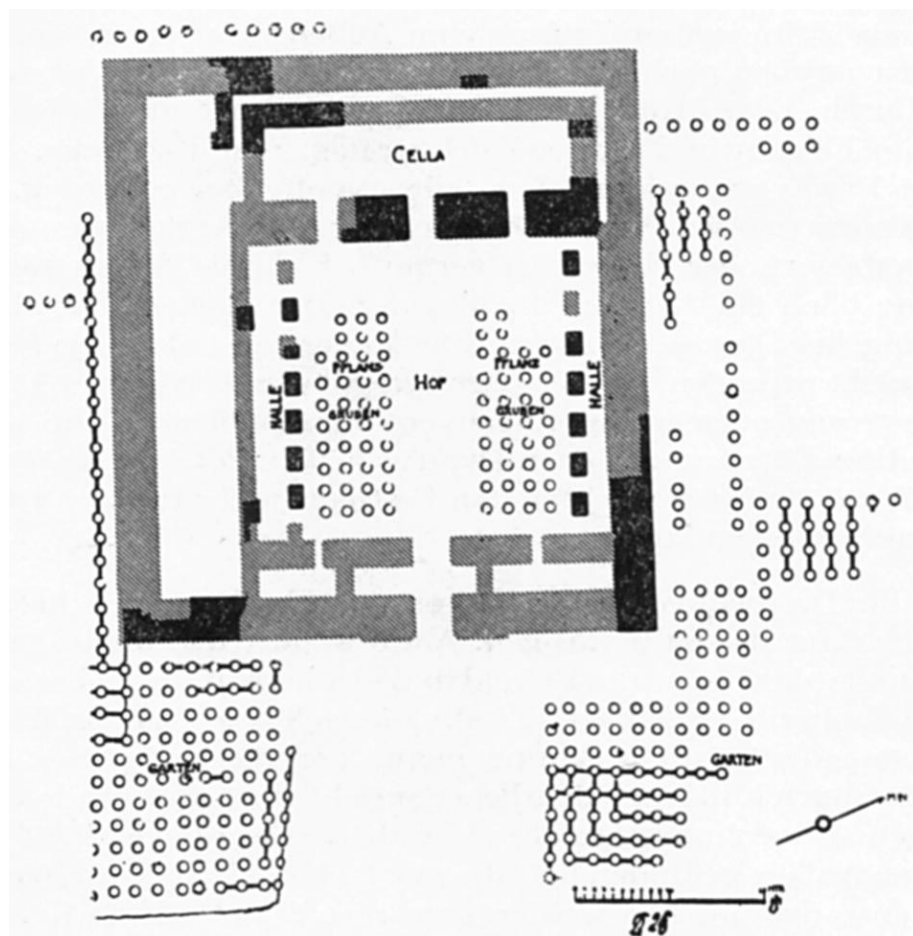
Tempelhagen i Aššur

Assyria, Mesopotamia (Irak), BCE 705–681

Tempelhage/sakral hage

I den gamle byen Aššur, (Qal'at Sherqat) i det Assyriske riket, ved elven Tigris i det som i dag tilsvarer den nordlige delen av Irak, har man funnet rester av en tempelhage. Byen daterer helt tilbake til det 3. årtusenet BCE og frem til cirka BCE 600,⁵ og ble ekskavert i 1903–13 av den tyske arkeologen Walter Andrae som avdekket et område på 70 hektar med rester av flere templer og palasser, samt en bymur en og en omfattende fortifikasjon. Funnene som ble gjort på stedet omfattet flere kumulative lag

av fundamenteringer. Blant funnene utenfor bymuren var et fundament av et tempel for feiring av ulike festivaler, samt rader av plantegroper hvor det hadde vært plantet busker eller trær.⁶ Trær var plantet både innenfor gårdsrommet og utenfor veggene og utgjorde en form for sakral hage; Treet, et vanlig motiv i assyrisk kunst, var etter det man tror, ansett som hellige og guddommelige, symbol for liv og fruktbarhet.⁷

Maqbara-i Humayun
Delhi, India, 1547 CE
Persisk 'Charbagh' hage/Paradishage

Maqbara-i Humayun, eller Hamayuns grav, er gravstedet hvor stormogulen Hamayun er begravet. Hamayun var en mogulsk keiser som regjerte Mughalriket i årene 1530–39 og 1555–56, et rike som strakk seg over det som i dag utgjør India, Pakistan, Afghanistan og Bangladesh. Gravkomplekset representerte i sin tid et sprang i utviklingen av mogularkitektur, som sammen med

den omkringende, persiske charbagh-hagen, satte en ny standard for fremtidig mogularkitektur.

Hagens grunnplan som strekker seg utover et område på 120.000 m², har en kvadratisk grunnform, oppdelt av gangveier og kanaler i en rekke beplantede felt.

Maqbara-i Humayun
Delhi, India, 1547

Villa d'Este

Tivoli, Italia, 1550 CE

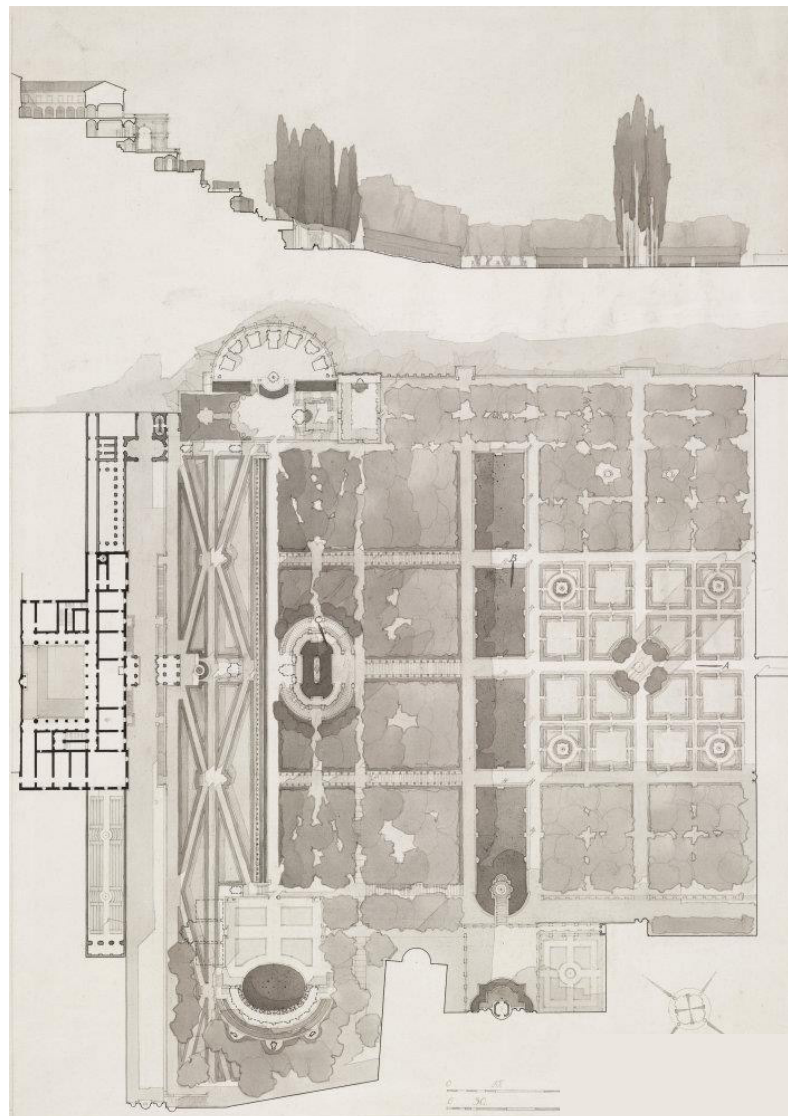
Renessanshage, vannhage

Villa d'Este er et av de viktigste historiske referansene i hage- og landskapsdesign, og er en av de mest besøkte hagene i Europa. Hagen som idag er UNESCO-listet som verdensarv, ble skapt av kardinalen Hippolyte d'Este som, da han var på besøk i Tivoli i 1550, oppdaget ruinene av et gammelt kloster plassert i en fjellside av landsbyen. Utsikten utover landskapet var spektakulær, og Hippolyte forelsket seg i stedet som senere skulle bli Villa d'Este.

Kardinalen fikk hjelp av arkitekten Pirro Ligorio til å utvikle villaen, med mål om å imponere gjester og besøkende. Som i andre renessanshager var geometriske og perspektiver viktige trekk. Hagen er en vandring; Inngangen som nesten ligger bortgjemt midt i hjertet av landsbyen, bringer en først inn på en steinbygd gårdsplass. Derfra går man inn i villaen og videre ut på en terrasse, hvor man plutselig får utsikt utover hagen. Snittet

er dramatisk med stort sprang i høyde. Videre ned mot fontenen får man det lange perspektivet utover på de tre vannene som strekker seg ut mot det fjerne landskapet.

Hagen er svært intrikat, både i hvordan den terrasserer seg nedover fjellsiden men også med tanke på de hydrologiske systemene som pumper ut vann gjennom de omtrent 500 fontene spredt rundt i hagen. Vannet kommer fra de to elvene Aniene og Rivellese føres inn gjennom to akvedukter.⁸ Videre blir det ført inn i fontene uten bruk av pumper eller andre mekanismer, men med hjelp av tyngdekraften. På Anienes høyeste vannnivå strømmer vannet i en fart på 1200 liter i sekundet.⁹ Lyden av vann er alltid tilstede, og blir en del av det mentale kartet man orienterer seg i hagen.

Orto Botanico di Padova
Fransesco Bonafede
Padova, Italia, 1545 CE
Botanisk hage

Den botaniske hagen i Padua i Italia er regnet som den offisielt første av sitt slag i hele Europa, og ble åpnet i 1545 CE i tilknytning til medisinfakultetet ved universitetet i Padua etter ønske fra den italienske legen, Francesco Bonafede. Den botaniske hagen ble utviklet som et sted kultivering, studering og formidling av plantearter,¹⁰ og har frem mot i dag hatt en viktig funksjon å samle kunnskap om, og katalogisere plantearter over hele verden. Siden den gang har de botaniske hagene spredt seg til nesten alle verdens universitetsbyer.

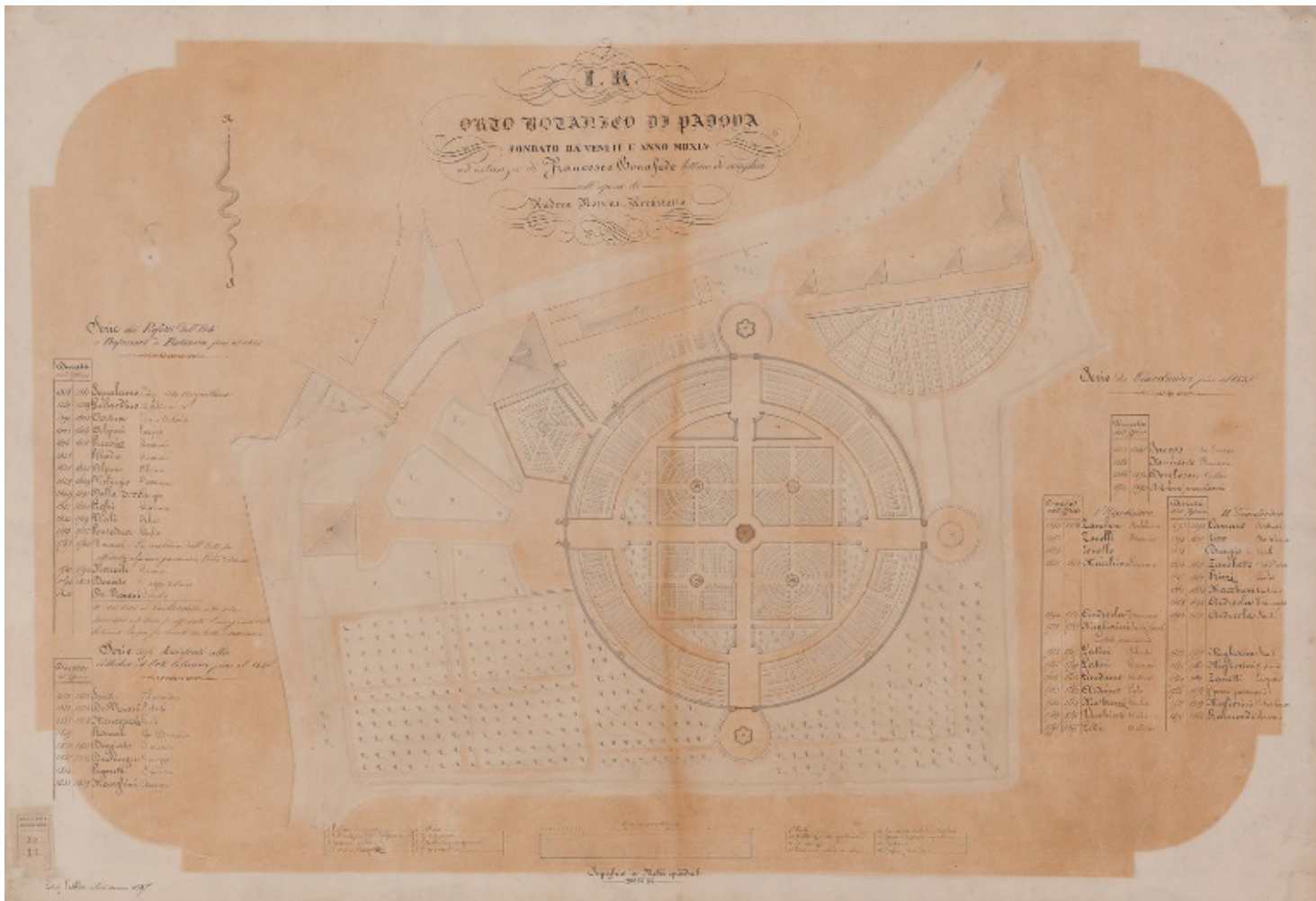
I den italienske renessansen stod orden og geometriske prinsipper høyt, noe som også er tilfellet for denne hagen. Hagen har et sirkelformet grunnplan, som deretter er delt inn i fire like deler, et prinsipp som samsvarer med 1500-årets klassifiseringssystem for planter. Plantebedene er bygget opp med stein slik som var vanlig i renessansen, som fungerer som et

rammeverk for det grodde. Dette gjorde det oversiktlig og enkelt å lete seg frem til ulike planter. Noen steder er disse rammene også fylt med vann og vannplanter, også kalt 'hydrokultur'. Trolig var også denne hagen viktig i forbindelse med introduksjon av planter til Europa, slik som syrin og potet, som hhv. ble introdusert i 1565 og i 1590.¹¹

Atmosfæren i denne botaniske hagen er rolig og studie-preget, kanskje fordi fokuset aller mest er på plantene;

'The charm of this garden lies in its harmonious proportions, the size of the plants, and the tranquility of the studious atmosphere that still reigns'.¹²

Selv om denne hagen har et vitenskapelig grunnlag, så synes den ikke mindre verdifull som en nytelse og forlystelseshage.

Vlinderhof er en offentlig hage i Maximapark, Utrecht, Nederland, bestående av hele 15.000 planter fordelt på 100 ulike plantesorter. Den er tegnet og realisert av den nederlandske landskaps- og hagearkitekten Piet Oudolf, som også er del av The Perennial Movement, en bevegelse som arbeider med å fremheve bruken av stauder som plantefamilie. Andre prosjekter han har gjort inkluderer hagene på High Line i New York, og hagen i Peter Zumthors' Hortus Conclusos' i Serpentine Gallery i London.

Hagen i Vlinderhof strekker seg på et område på cirka 5.000 m², og er på mange måter en moderne konsepthage, idet forståelsen av natur er avhengig av en idé, eller konseptuelt rammeverk.¹³ Piet sin filosofi går ut på å gjenskape hagen som naturlig og fritt, et uttrykk ikke ulikt det av en blomstereng. Om dette sier han;

'En hage er forandring. Du har gjerne noe i hodet ditt og skaper forventninger om hva det skal være. Men du vet aldri om det også blir virkelighetsgjort slik. Derfor er det alltid et ønske om å se den vokse. Det flyktige og det midlertidige er attraktivt fordi du kan fikse eventuelle feil, og inngripe underveis.'

Hagen er også en estetisk utforskning av former, dufter, farger, teksturer og nyanser, gjennom de fire årstidene, hvor hagens mange uttrykk og stemninger, fra høst og vinter, til vår og sommer, har like stor betydning.¹⁴

De romerske termalbadene var storslåtte og komplekse badeanlegg, ofte utført på bestilling av den keiserlige familien, og gitt som en gave til befolkningen. Alle i samfunnet var velkomne på tvers av kultur, sosial status og kjønn.

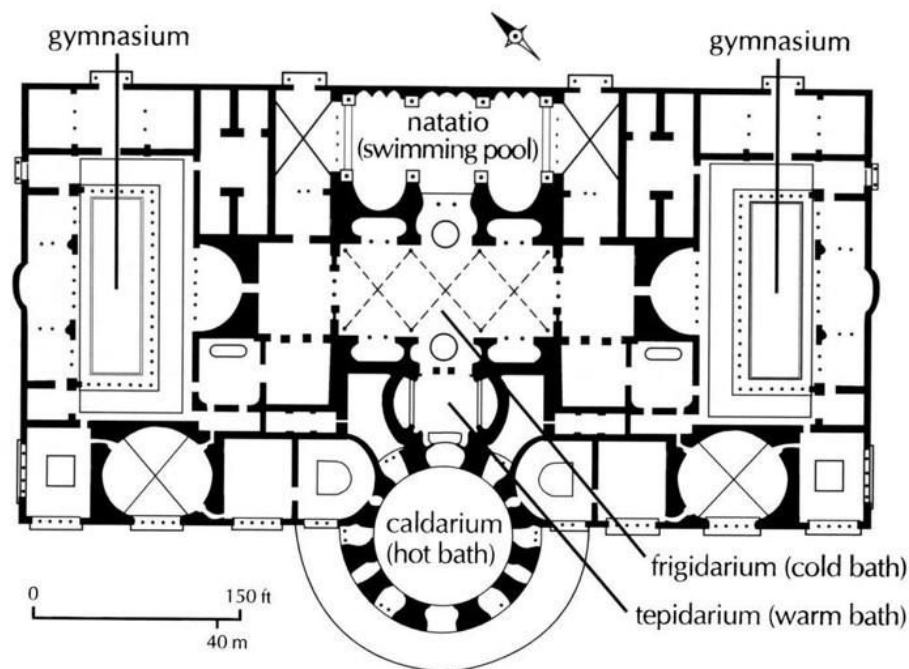
Den kanskje mest kjente og største var Therme di Caracalla i Roma, bygget mellom 200–216 CE. Badet dekket et område på omtrent 13 hektar og besto av en sentral stor hall, omgitt av de ulike bad med variert temperatur: 'Frigidarium' eller kjølerom; 'Caldarium' eller det varme rommet; 'Tepidarium', eller lunkent rom, og 'Natatio', eller det store svømmebassenget. I tillegg til dette inneholdt badet også flere sekundær-fasiliteter som forelesnings-saler, bibliotek, alter, søyleganger, promenader og hager, samt fullverdige treningsanlegg som løpebaner og bryteringer.

Thermalbadene i romertiden var grandiose, og fulgte ofte en aksial og symmetrisk layout.¹⁵ Caracalla, med sine opp mot 44 m høye hvelvede rom, viste frem romernes strukturelle nyvinninger

innen betongarkitektur, og planene viser en dyktig integrering av struktur, volum, og romlig sekvensering.

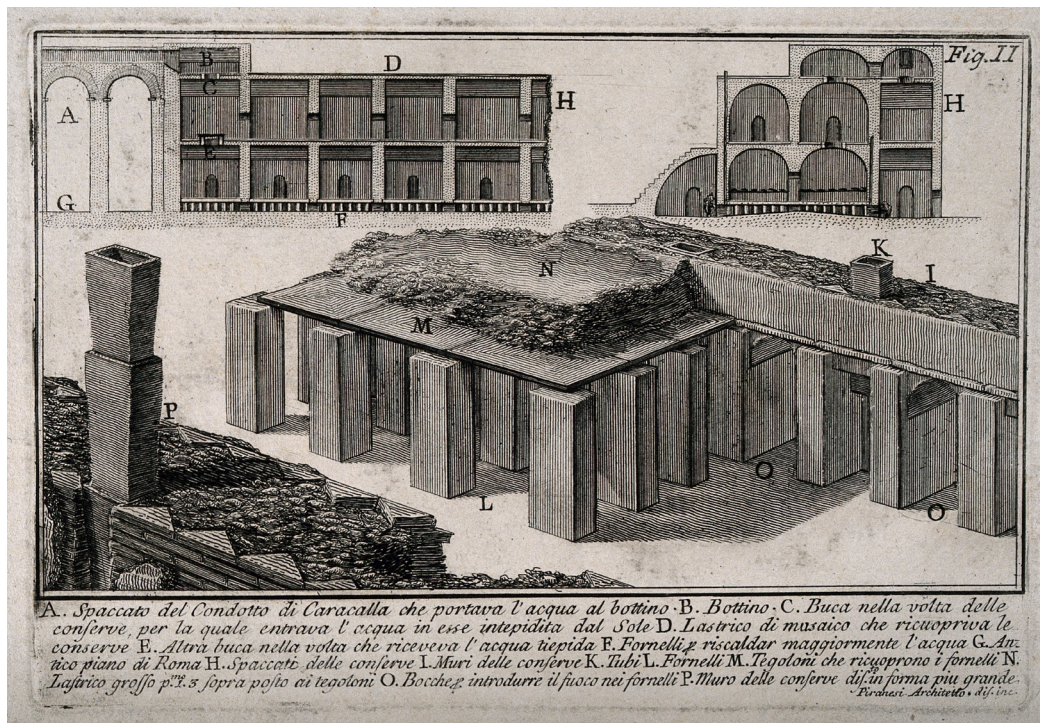
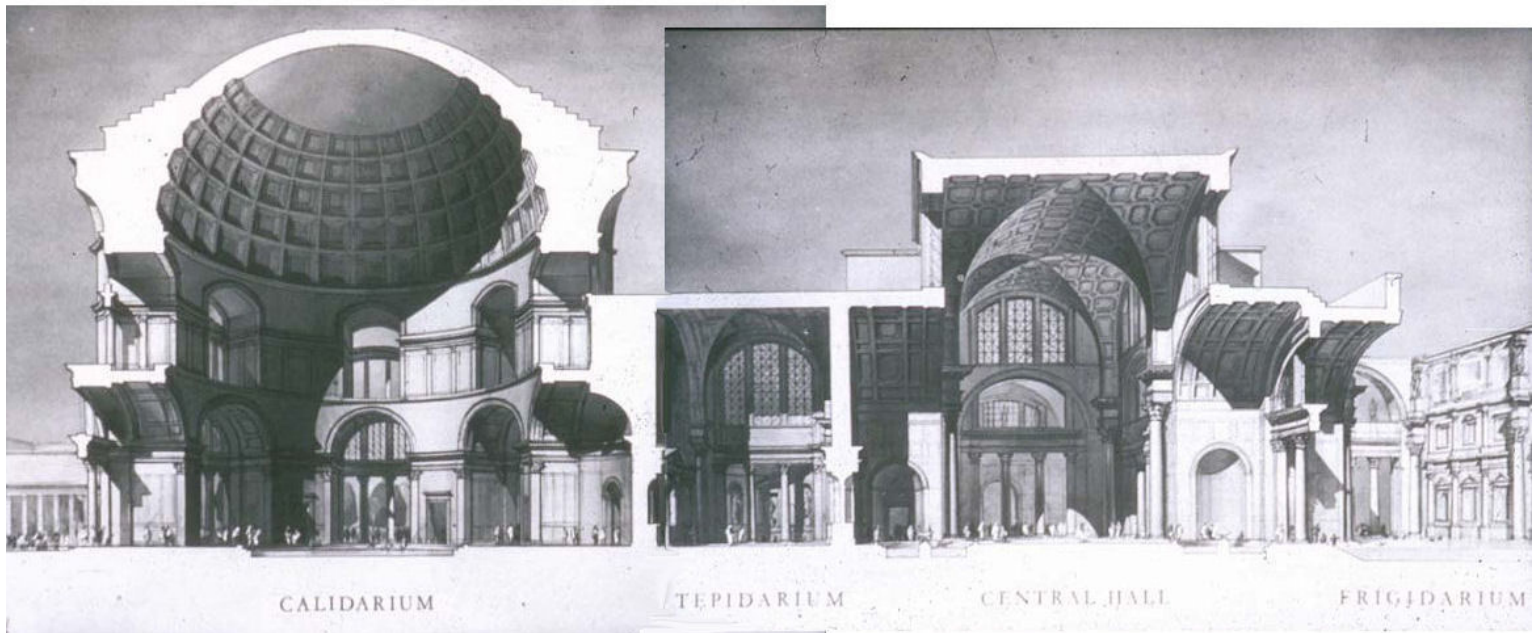
De arkitektoniske elementene i bygget var variert i skala og proporsjoner, og det var stor romlig kontrast mellom mørke og komprimerte passasjer og opplyste vertikale rom. Dette inkluderte dramatiske overganger fra hvelvede interiører til åpne gårdsrom, enorme omfang av flerfargede marmor- og mosaikkgulv, kontraster i romlyd, fra romklang i enorme haller etterfulgt av intim stillhet mellom søyleganger og hager – som alt vitner om en raffinert arkitektur som tok sikte på å engasjere alle sansene.

Vannet ble ført inn i badeanlegget fra den nærtliggende akvedukten 'Acqua Marcia', som ga badene en konstant tilførsel av vann. Under hovedbygningene var det anlagt anlegg for oppvarming, også kalt hypocaust. I tillegg omfattet anlegget et intrikat avløpssystem, alt for å forsikre badets funksjon og komfort for de besøkende.

Sir Lawrence Alma-Tadema (1836–1912)
The Baths of Caracalla, 1899
Oljemaling på lerret
95.3 × 152.3 cm

Snitt av Caracalla

Giovanni Battista Piranesi (1720–1778)
 Le antichità Romane, t. 1, tav. XIX. Condotto di Caracalla, 1756
 'Detalj av varmeanlegget for badene'
 Intaglio trykk på papir

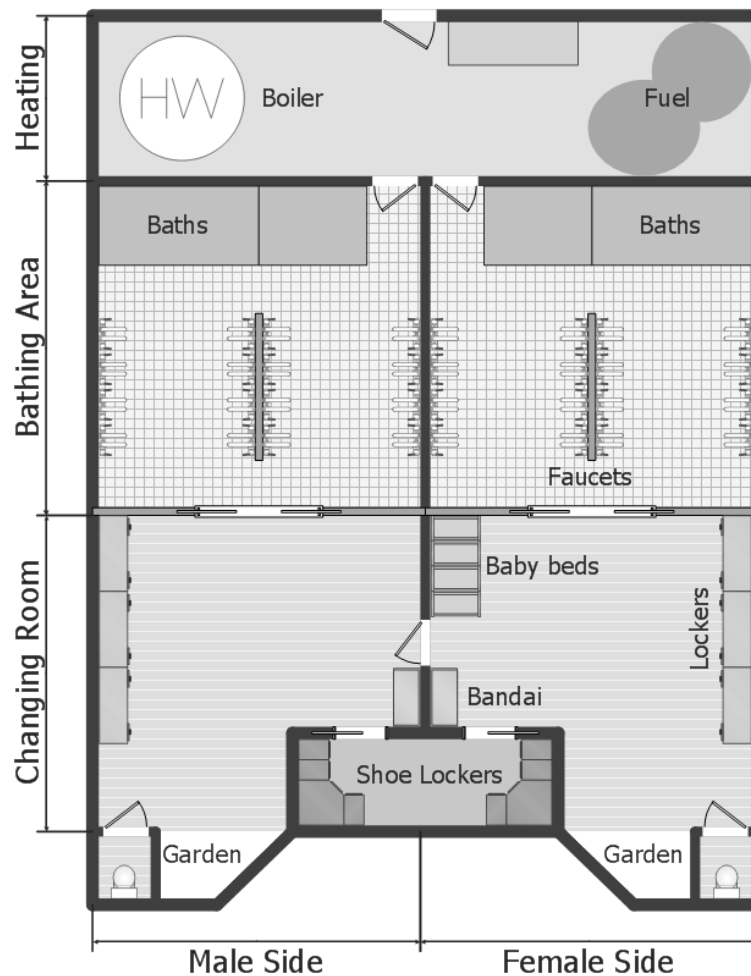

C.R. Cockerell RA (1788–1863)
Baths of Caracalla, Rome: interior of the Tepidarium
Vannmaling
91.1 × 70.5 cm

Sentōen er den japanske varianten av et offentlig bad, og har lang tradisjon i den japanske kulturen. Japanerne bader ofte om kvelden for å helbrede kroppen etter en dag med kroppslig fysisk stress, og for å slappe av før man legger seg om kvelden. I japansk kultur står det 'nakne samhold' svært sterkt, noe som er med på å opprettholde statusen til sentōen i samfunnet framfor private bad i hjemmet.

Inngangen til badet kan ofte minne om et tempel, ofte med blå japanske forheng (noren) over inngangen. Man ledes så inn

i et forrom der man kan sette fra seg sko, og deretter går man videre til et omkleddingsrom, et for kvinner og et for menn, som ofte måler 10 × 10 m og og høy himling, med gulv delvis ikledd tatami-matter. Selve baderommet er delt i to av en lav vegg (ca 1.5 m), og det er ofte mellom to til tre badekar med ulike vann-temperaturer på hver side av veggen, samt flere rekker med vannkraner. Den innerste veggen som skiller badet fra fyrrommet er ofte dekorert med malte fliser.

Torii Kiyonaga (1752–1815)
Onna yu (Bathhouse Women), c. 1780
Tresnitt, diptych

Hammam (eller Tyrkisk bad) er offentlige bad introdusert under det Romerske imperiet (som *thermae*-bad) og adaptert til de islamske renselsesritualene under det senere osmanske riket.

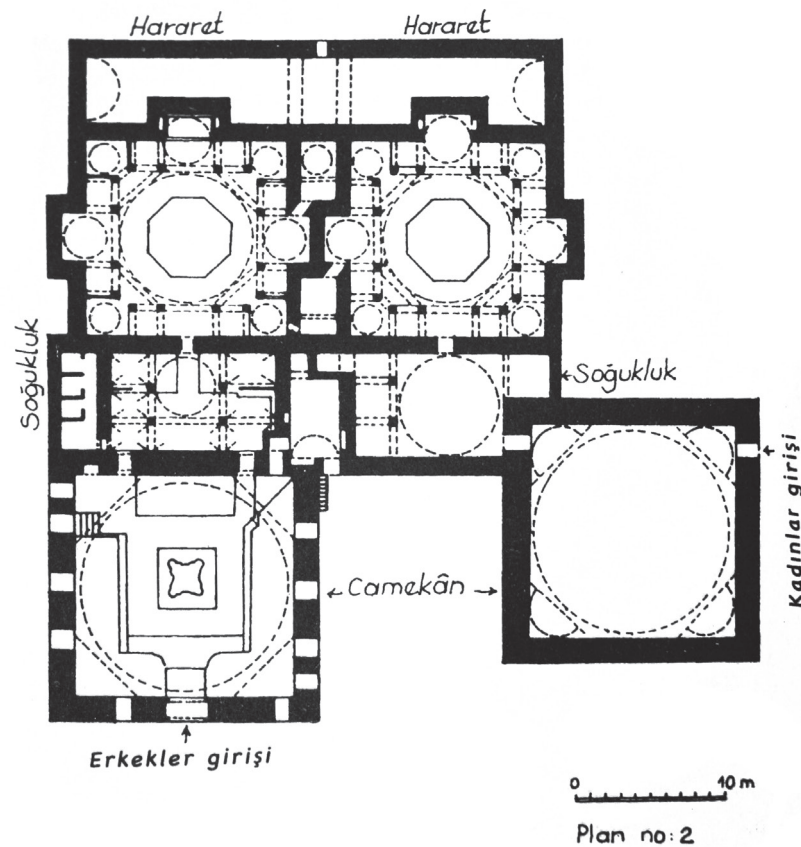
Etter Islamsk skikk er det vanlig å gå gjennom en renselse før 'Salah' (bønnen), dette innebærer 'Ghusl' (kroppslig rensing) og 'Wuḍū' (rensing av fjes, hender og føtter), og av den grunn er ofte hamamen lokalisert i nærheten av Moskéen.

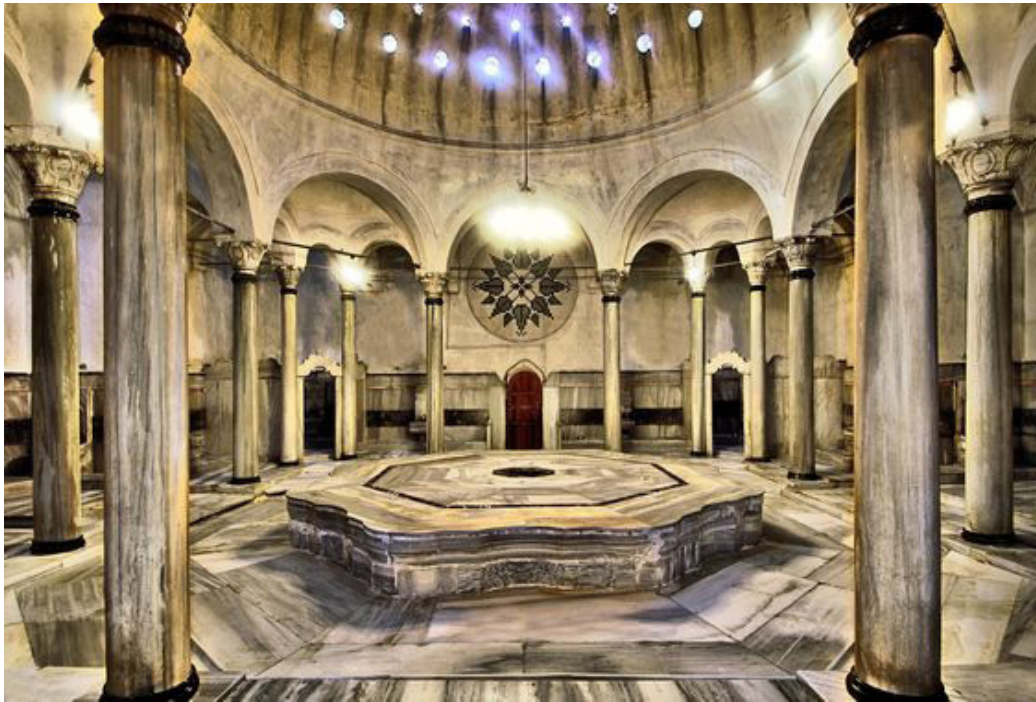
Çağaloğlu ble bygget i 1741 og har en kvadratisk og symmetrisk bygningskropp med fire store og flere små domer. Bygningen er delt i to parallelle speilede seksjoner for å separere kjønnene.

I likhet med det Romerske *thermae* består hamamen av tre sammenkoblede rom 'sıcaklık' (hararet) som kan sammenlignes

med det Romerske 'caldarium', eller det varme rommet, som rommer en stor kuppel dekorert med små glassvinduer spredd ut i et mønster. I midten av rommet er et stort oppvarmet marmorbord (göbek taşı eller navlesteinen) som badegjesten ligger på, og nisjer med fontener i hjørnene. Dette rommet er for bl.a. dampbehandling før skuremassasjen tar plass. Det andre rommet er et 'tepidarium', eller lunkent rom, og det neste er 'soğukluk' eller 'frigidarium' – det kalde rommet, hvor man kan slappe av etter massasjen og nyte forfriskninger.

Systemet for oppvarming er basert på det romerske; hypokaust hvor gulvet er hevet opp på søyler så varme gasser og røyk kan sirkulerer under.

Fausto Zonaro (1854–1929)
Hamam – il bagno, c. 1891–1902
Oljemaling på lerret
85,4 × 69 cm

Cağaloğlu Hammam

Hillside Chapel er et lite, men solid, sandfarget kapell, som står påfallende midt i et frodig grøntområde på toppen av en ås. Det formelle språket er en av en enkel og monolittisk geometri: Den er solid og enhetlig, mens den tilbyr åpninger for å slippe inn naturlig lys. Det ytre utseendet antyder en 'ro fra det indre rom'.¹⁶

Formspråklig synes kapellet også å spille på ideen eller bildet av den typiske kirken eller katedralen. Kanskje spesielt frontfasaden, bare nedskalert nærmere menneskets skala. Denne 'kirkeformen' blir kanskje sterkest vektlagt av de to sideformene som er skapt av midtåpningen, som på en måte minner om tårn. På en måte styrker dette hvordan det kan sees på som en religiøs bygning – med akkurat nok abstraksjon til ikke å bli en banalisering.

Fasaden på kapellet er dessuten ganske minimalistisk, ryddig og avsluttet med en jordlignende og strukturert gjengivelse, en funksjon som tilfører det monolittiske språket og plasserer det spesielt godt i landskapet.

Kapellets interiør er dekorert med veggmalier laget fra skisser av Álvaro Siza som viser scener fra Jesu liv, og fylt med nøye designede tremøbler som benker, stoler, et alter og et kors:

Alt dette sikrer riktig funksjon av kapellet som et sted for åndelighet og tilbedelse.

For å oppnå dette enkle og intime samlings- og meditasjonsrommet, ble kapellet bygget med 29 cm termiske murvegger, og taket med en lettbetongplate. De hvitkalkede pussede innerveggene og ytterveggene, det hvite marmorgulvet og kalksteinsplatene i kirkegården bidrar til kapellets nøkternhet og fredelige poesi, samt holder bygningen kjølig om sommeren og varm om vinteren.

Sist, men ikke minst, for å beholde dette enkle uttrykket, har Álvaro Siza hentet inspirasjon fra arbeidet til den egyptiske arkitekten Hassan Fathy, 'som foregikk i bruken av naturlige ventilasjonssystemer, som området der kapellet ligger, deler et lignende klima og topografi med Nord-Afrika'.¹⁷ Ved å bruke naturlig ventilasjon trenger bygningen ingen omfattende og ofte inntrengende ventilasjonssystemer for å fungere. Dette etterlater uttrykket av arkitekturen, og det er formålet med å koble besøkende til det guddommelige den viktigste funksjonen.

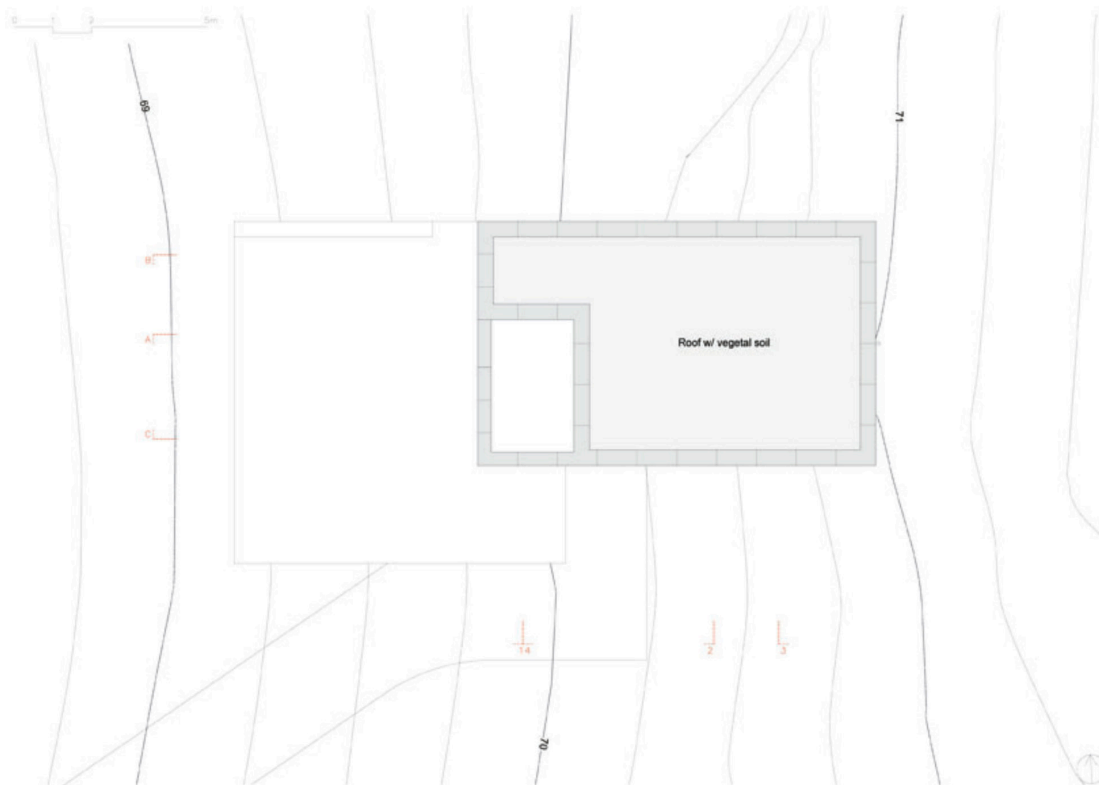

Photo: João Morgado / archdaily.com

Peter Zumthors filosofi virker spesielt tydelig i dette prosjektet, Bruder Klaus Field Chapel, som ligger i Mechernich i Tyskland. Utsiden avslører ikke den skjulte verdenen du kommer inn når du går inn i kapellet. Det er en sansenes verden – det taktile og det visuelle, til og med det auditive. Fokuset ligger helt på materialet i dette prosjektet – hvordan det føles, og hvordan lyset dras langs veggene.

For å oppnå dette har Zumthor brukt en original og innovativ konstruksjonsform der fokuset er på det negative rommet i stedet for det konstruerte. 112 prestammer ble brukt for å lage rommet som fungerer som et kapell i dag. Rundt dem, et lag med betong på omtrent 50 cm tykkelse. Etter at alt var satt i gang, ble prestammene tent på, og etterlot hulrommet med sine forkullede, svertede vegger.¹⁸

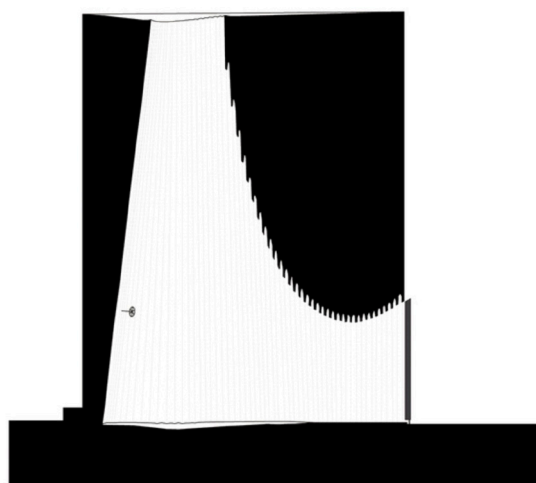
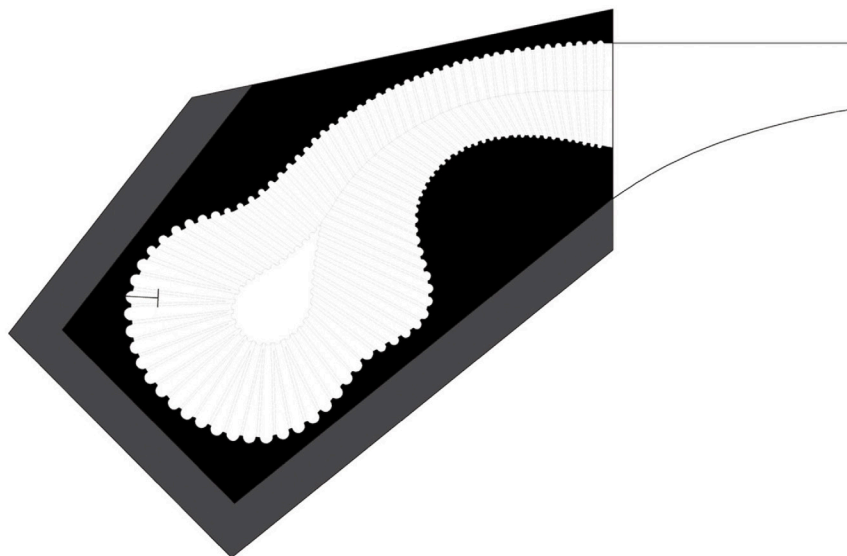
Dette etterlater et dramatisk visuelt inntrykk for de besøkende. Kapellet er utenfor rutenettet, noe som betyr at det ikke har strøm eller rennende vann, noe som forsterker denne dramatiske følelsen

av rommet. Fokuset ligger virkelig på materialet og rommet, snarere enn form og funksjon, som er typisk for Zumthor som arkitekt.

På grunn av prosjektets natur, er den eneste belysningen i rommet gjennom en 'oculus' i taket, helt åpent for utsiden. Denne åpenheten gjør at kapellet blir utsatt for all slags vær, slik at regn og sollys slipper gjennom åpningen. På denne måten vil kapellet ha en annen atmosfære avhengig av årstiden, tiden på dagen og dessuten – av været.

Denne 'oculus' er spesielt viktig for prosjektet, da den forbedrer råheten i materialet på de indre veggene. Samtidig blir blikket trukket oppover i retning av formverkene, så vel som lyset, som har et symbolsk eller hellig formål. Videre er det en allegori for Bruder Klaus syn i livmoren til en fakkeltjerne.

Disse elementene gjør kapellet til Bruder Klaus rikt på referanser og uttrykk, men man kan fremdeles si at det er en av de mest enkle og ydmyke hellige bygningene i moderne tid. Dette viser kraften til materiale, lys og konsept i hellig arkitektur.

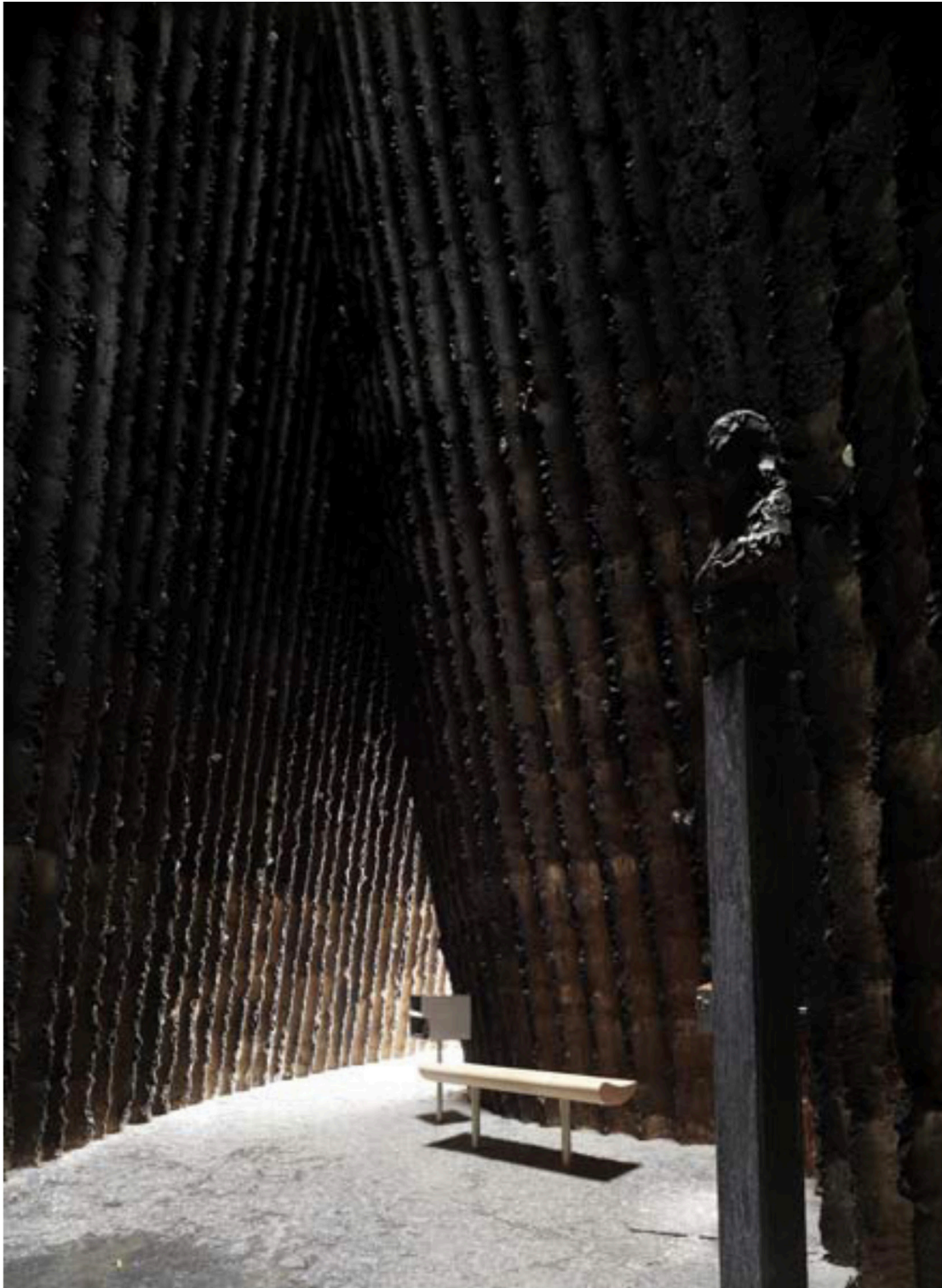

Photo: Samuel Ludwig / archdaily.com

The Holy See bestemte seg for å delta for første gang i Venezia Architecture Biennale i 2018, med et unikt forslag: ti små kapeller bygget i skogen på øya San Giorgio Maggiore. Kapellene, tegnet av forskjellige arkitekter, var alle inspirert av det berømte kapellet bygget av Erik Gunnard Asplund ved Skogskyrkogården i Stockholm i 1920.

Souto de Mouras eget forslag presentert her, ønsker at vi skal reflektere over betydningen av kapeller i det 21. århundre. Han anser det som et isolert element, 'fri fra troen på spesifikke religioner og løsrevet fra våre vanlige forestillinger'.¹⁹ Med dette målet for øye, følte Souto de Mouras team total kreativ frihet, innenfor rammen av en forutsetning: å sikre de to essensielle liturgiske funksjonene ved å tillate lesing av Skriften og ha et alter. Intet mer, intet mindre.

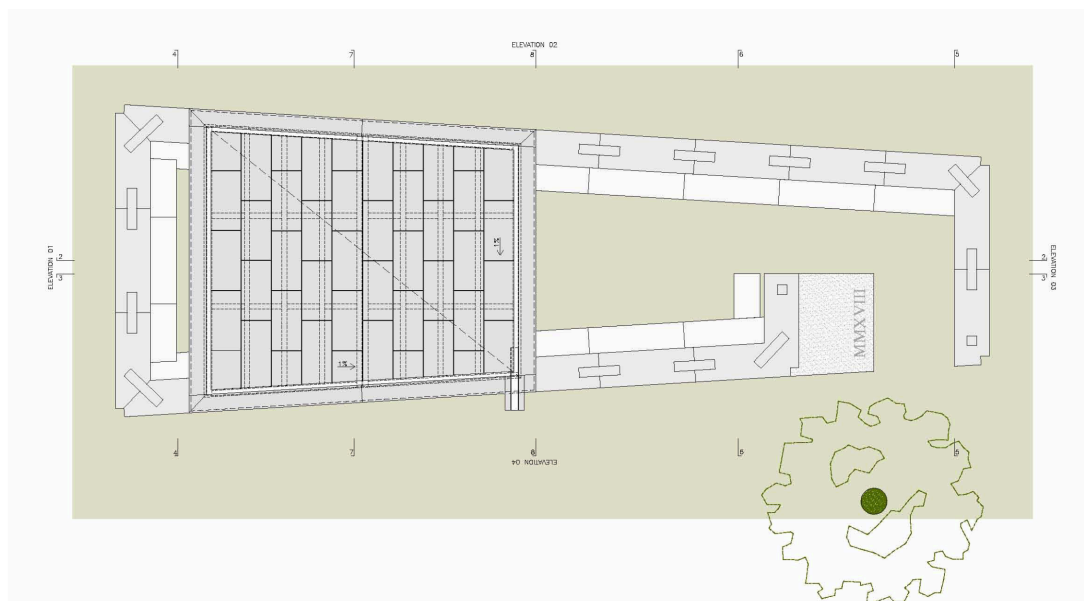
Vatikankapellet er dessuten et eksempel på tektonikkens evne til å forbedre den åndelige opplevelsen: Bygget med tykke solide vegger av Vicenza stein, forbinder bygningen til et fysisk sted. Dets fysiske og jordiske aspekt har en slik sublinitet som igjen forbinder oss med guddommelighet.

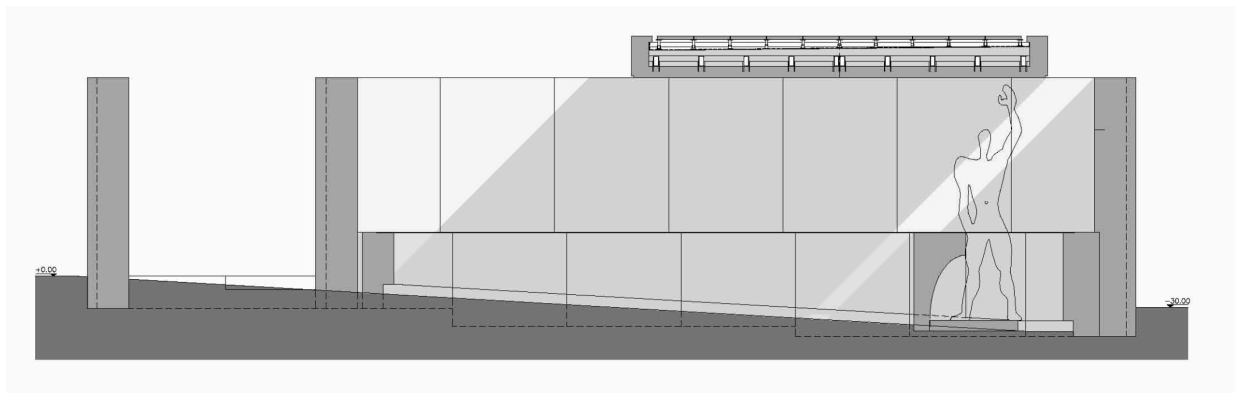
Innvendig blir en stor plate plassert i den ene enden av plassen et alter og en avsats langs de fire veggene gir besøkende et sted å sitte. Til og med symbolet på et kors er etset i den bakerste steinmuren. Med andre ord, byggesteinelementene har alle viktige

funksjoner, slik at det ikke trengs ytterligere møbler. Dette viser intelligens, men også eleganse når det feller ned det indre rommet og etterlater fokuset på materialiteten, tydelige visuelle linjer og lyset—for til slutt å bringe en nærmere den åndelige tilstedeværelsen.

Videre skaper bygging i steinblokker en klar referanse til det arkaiske og monolitiske. Mange arkitekter i dag, inkludert de som Valerio Olgiati, mener at denne samlingen og stablingen av elementer oppå hverandre er den første grunnleggende arkitekturen, og i dag ser vi kanskje et ønske om å vende oss til denne grunnleggende kunnskapen. Man kan spørre seg om dette kommer fra en reaksjon på modernisme og post-modernisme, der arkitektur har blitt stadig mer teknologisk sammensatt, med så mange bygningsdeler at samspillet deres blir vanskelig å kontrollere—å fjerne oss, kanskje, fra den mest grunnleggende og iboende forbindelsen til naturen?

Kanskje handler det ikke om å bygge på en simplistisk måte, da en bygning i dag faktisk har intrikate behov for å oppfylle. Imidlertid kan denne tilbakeføringen til gammel teknologi og metoder gi oss tilbake noe vi som menneskeheten mistet—derav inspirere oss til å finne nye og mer elegante, helhetlige løsninger for problemene disse behovene genererer. Det er ingen eksplisitt grunn til at estetikk og sensitivitet blir kompromittert på grunn av funksjonelle behov, selv om det virker som nesten et dogme i dag.

Bruken av murstein er viktig i dette prosjektet av mange grunner. Som nevnt av arkitekten selv, en referanse til eldre moskeer, men med en ny bruk av materialet.²⁰ Denne nye og innovative bruken har gitt prosjektet mange av dets karakteristikk, blant dem – dagslys-konseptet.

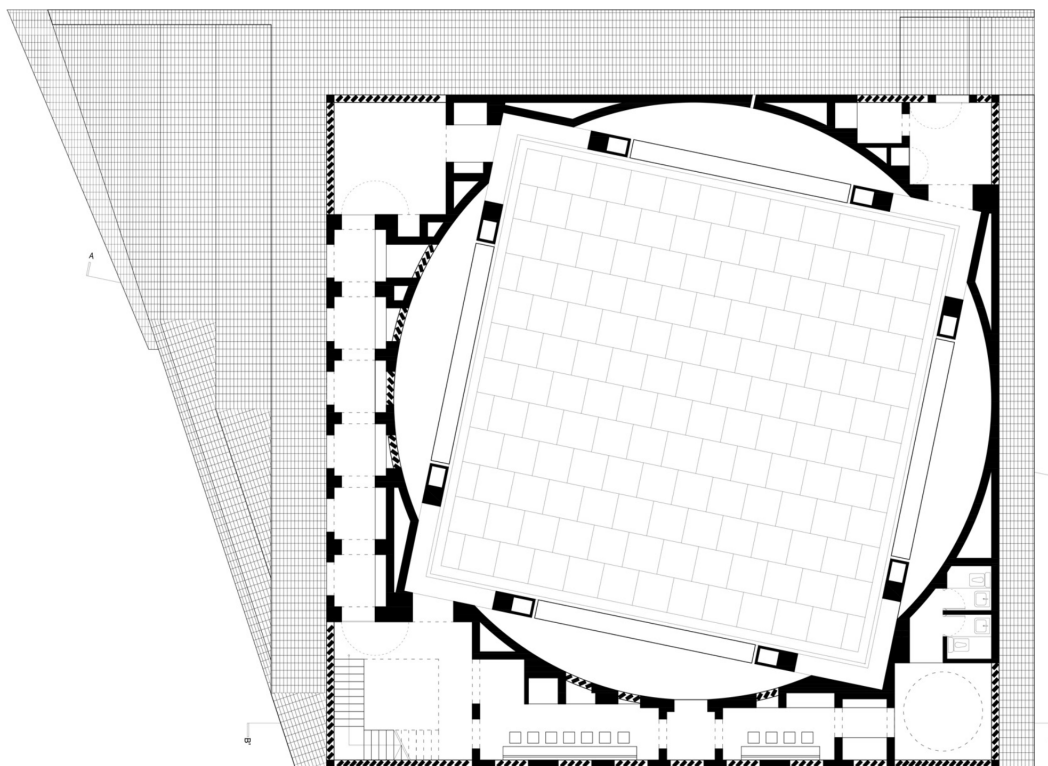
Måten luft og lys ledes på gjennom dette prosjektet utgjør selve konseptet, og er avgjørende på grunn av klimaet i Dhaka, der lys og varme må kontrolleres. Dette gjøres på en naturlig måte, uten bruk av enorme ventilasjons- og lyssystemer, men gjennom en serie med lette brønner, en kolonnade og utvidet bruk av perforerte murstein.

Tomten til prosjektet ligger i et tett befolket område i hovedstaden i Bangladesh, Dhaka, med selve tomten som et firkantet fotavtrykk. Å lage en moske på dette torget var en utfordring på grunn av at bønnsalen måtte plasseres slik at den vender mot Mekka. Måten dette ble gjort på, var å sette et sylindrisk volum inn i torget og rotere bønnsalen. Videre ga dette prosjektet en av dets andre viktige egenskaper – fire små

gårdsrom opprettet i hulrommene mellom sylindren og torget. Disse små rommene har blitt kjennetegnet for disse prosjektene, og gir vakkert og kontrollert dagslys til moskeen ved bruk av åpent teglverk.

Et annet viktig trekk er det perforerte taket i bønnsalen. Denne kolonnefrie plassen støttes av åtte kolonner som omgir hallen, noe som gjør den til et åpent luftig rom. Dette er på mange måter hjertet i prosjektet, der lyset støpes i et bestemt mønster på gulvet avhengig av tid på dagen. Lys brukes også til å markere qibla, som er linjen som peker mot Mekka. Denne linjen er identifisert av en vertikal spalte i den sylindriske murveggen som er synlig gjennom en stor åpning i veggen i bedehallen.

Prosjektet ble fullført i 2012 med et beskjedent budsjett finansiert av donasjoner. Men med fokus på enkelhet og materialitet for å skape en interessant situasjon, er dette prosjektet en påminnelse om at god arkitektur ikke nødvendigvis er avhengig av et stort budsjett. Plassens beskjedenhet stemmer godt med det hellige programmet – fokuset ligger på tilbedelsen.

- 1 Valentine Seymour, 'The Human-Nature Relationship and Its Impact on Health: A Critical Review', *Frontiers in public health*, vol. 4, s. 260. 18 november, 2016. doi:10.3389/fpubh.2016.00260
- 2 Beate Bjørnstad og Jørgen Tellefsen, *Hva er et Bad*, (Trondheim: Fakultet for arkitektur og design NTNU, 2018). (MA)
- 3 Joseph Stromberg, *Smithsonian Magazine*, 21 februar, 2013. 'Interview: Jane Goodall on the Future of Plants and Chimps', smithsonianmag.com/innovation/interview-jane-goodall-on-the-future-of-plants-and-chimps-24872217/ (hentet 17 oktober, 2019)
- 4 Tom Turner, *Garden History: Philosophy and Design, 2000 BC – 2000 AD*. (London: Taylor & Francis, 2006), s. 1.
- 5 'Ashur', *Encyclopædia Britannica*, 25 juni, 2015, britannica.com/place/Ashur-ancient-city-Iraq (hentet 13 oktober, 2019)
- 6 Walter Andrae, 'Der Kultische Garten' *Die Welt Des Orients* 1, no 6, 1952, s. 485–94. jstor.org/stable/2347044 (hentet 2 apr, 2020)
- 7 Vaughn E. Crawford, Prudence O. Harper og Holly Pittman, *Assyrian Reliefs and Ivories in the Metropolitan Museum of Art: Palace Reliefs of Assurnasirpal II and Ivory Carvings from Nimrud*. (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1980), s. 23.
- 8 Jean-Paul Pigeat, *Gardens of the World: Two Thousand Years of Garden Design*. (Paris: Flammarion, 2004), s. 98.
- 9 *Ibid.*
- 10 'Botanical garden', *Merriam-Webster*, merriam-webster.com/dictionary/botanical%20garden (Hentet 13 april 2020)
- 11 Jean-Paul Pigeat, *op. cit.*
- 12 *Ibid.*
- 13 Tom Turner, *op cit.*
- 14 'About', *Vlinderhof*, en.vlinderhof.com (hentet 14. april 2020)
- 15 Janet DeLaine, 'An Engineering Approach to Roman Building Techniques: The Baths of Caracalla in Rome', *British Archeological Reports*, CCXLVI (1985), s. 195–205
- 16 Romullo Baratto, 'The Capela do Monte Through the Lens of João Morgado'. archdaily.com/897618/the-capela-do-monte-through-the-lens-of-joao-morgado (hentet 20 mai, 2019)
- 17 A. Siza builds Hillside Chapel in Portugal without electricity, heat or running water. designboom.com/architecture/alvaro-siza-vieira-hillside-chapel-algarve-portugal-capela-do-monte-07-02-2018 (hentet 10 april, 2019)
- 18 Megan Sveiven, 'Bruder Klaus Field Chapel/Peter Zumthor'. archdaily.com/106352/bruder-klaus-field-chapel-peter-zumthor (hentet 10 april, 2019)
- 19 'Vatican Chapel/Pavilion of the Holy See nominated for EU Mies Award 2019'. afasiaarchzine.com/2018/12/souto-de-moura-33 (hentet 10 april, 2019)
- 20 Alyn Griffiths, 'Daylight filters in through the roof and walls of Bangladeshi mosque by Marina Tabassum'. dezeen.com/2017/03/05/bait-ur-roof-mosque-dhaka-bangladesh-marina-tabassum-brick-aga-khan-award (hentet 10 april, 2019)

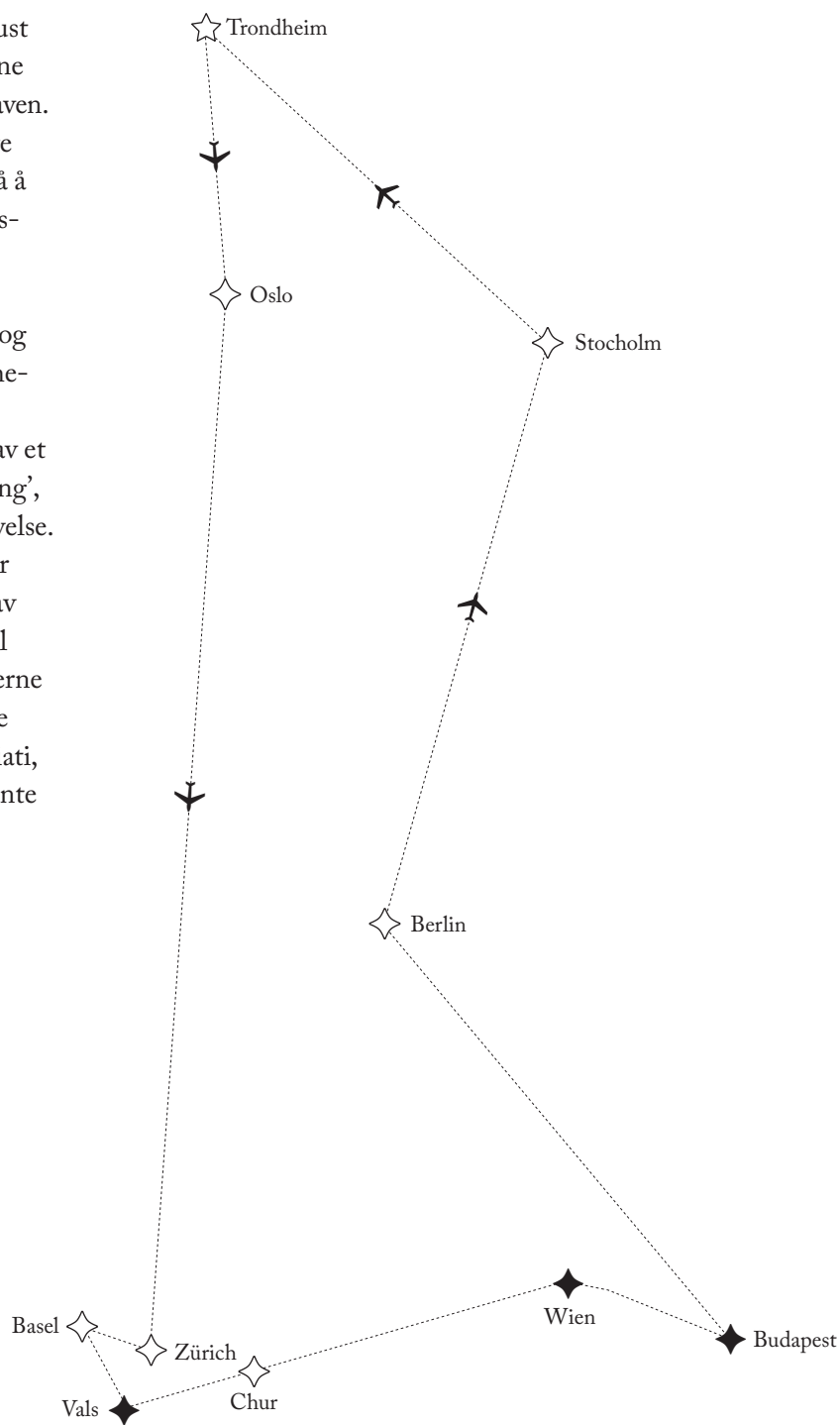
Opplevelsen av velvære: en studiereise

Denne oppgaven handler i stor grad om bevisstgjøring og forståelse av hvordan steder og omgivelser påvirker oss. Fra 27 august 2019 til 4 september gjennomførte jeg en studietur, for å kunne erfare relevante steder på kroppen, samt få inspirasjon til oppgaven. I første omgang prioriterte jeg å besøke bad og spa, og i andre omgang hager, parker og åndelige steder. Men målet var også å oppleve byer og byrom med tanke på å ha et sammenligningsgrunnlag med norske byer. Derfor har også generell by- og arkitekturvandring gitt verdi til oppgaven.

Reiseruten var planlagt å gå til Sveits, Østerrike, Ungarn og Berlin, og siden reisemåten var via interrail hadde jeg muligheten til å gjøre flere stopp på veien.

På de neste par oppslagene vil jeg illustrere reisen i form av et billedlig essay av det som kan oppleves som en 'mellomlanding', og stoppe opp ved fokuspunktene for en mer detaljert beskrivelse.

Reisen startet i Zürich, Sveits. Hovedprioritet i Sveits var å se og oppleve Therme i Vals, et spa og termisk bad tegnet av Peter Zumthor og bygget i 1997. Dette anlegget er av spesiell estetisk og programmatisk verdi, som et eksempel på et moderne bad og velværestanstalt. Samtidig er Sveits et land med mye interessant arkitektur og byggverk av blant annet Valerio Olgiati, Peter Zumthor, Barozzi Vega m.fl. Disse er spesielt interessante med tanke på estetikk, og ville prioriteres på veien.

☆ Startpunkt

◇ Mellomlanding

◆ Fokuspunkt

Zürich

Basel

Fra skisseboken:

'Etter en lang togtur fra Basel ankom vi Ilanz like etter den siste rutebussen til Vals hadde gått for dagen. Heldigvis fikk vi tak i en villig sjåfør fra en av nabobygd som kunne kjøre oss fram til 7132 Hotel, der Therme Vals ligger. Etter en noe språklig forvirret men hyggelig biltur kom vi fram til hotellet og innlosjerte oss på det tematiserte Tadao Ando-rommet, hvor en duft av tre møtte oss da vi entret rommet. Lys, hvit seng, lys innlagt bak paneler i hjørner; integrert klikk-skap bestående av spilepanel i eik. Antagelig prefabrikkert, så montert.

Morgenen etter våknet vi ved daggry for å skimte sollyset bre seg lavt over åssidene i alpenlandskapet. Utsikten var utrolig.

Etter frokost utendørs var vi klare for å gå ned i spaet. Innendørsbassenget holdt en temperatur på 32°C, med mineralvann som la seg som bobler på kroppen. Her lå vi og fløt lenge. Ved å senke ørene under vannflaten, ble alle lyder stengt ute – meste bare undervannslyder.

For å komme seg til utendørsbassenget gikk man ned en trapp på høyre siden fra inngangen, hvor en undervannsrampe ledet ut gjennom en sluse hvor man kunne svømme ut.

Man følte virkelig vannet løse opp spenninger i kroppen. Massasjedusjen, og det deilige vannet med tilnærmet kroppstemperatur – som følte så behagelig.

Fire / ice pool: Kontrastbad – 42°C vs 14°C – det kalde vannet var veldig kaldt – en liten dukkert var nok.'

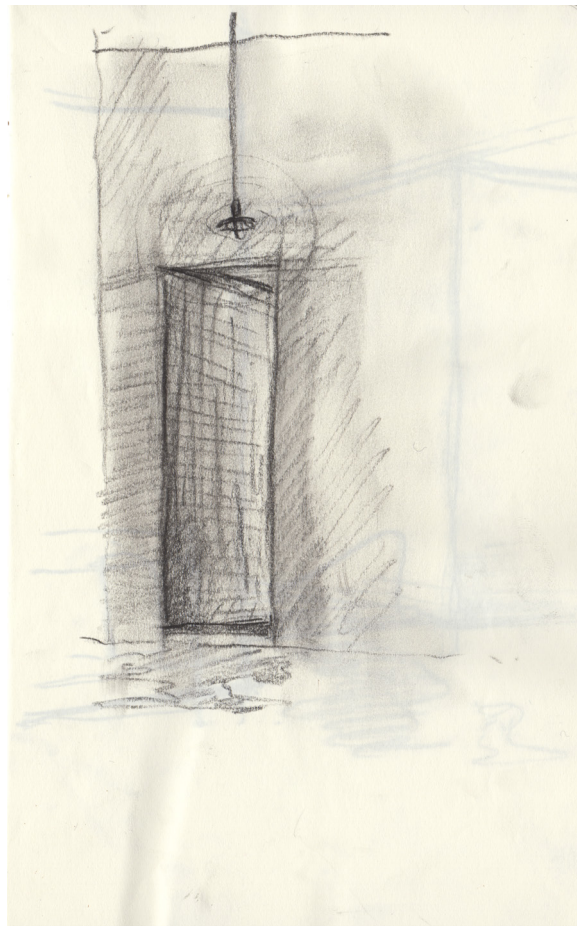
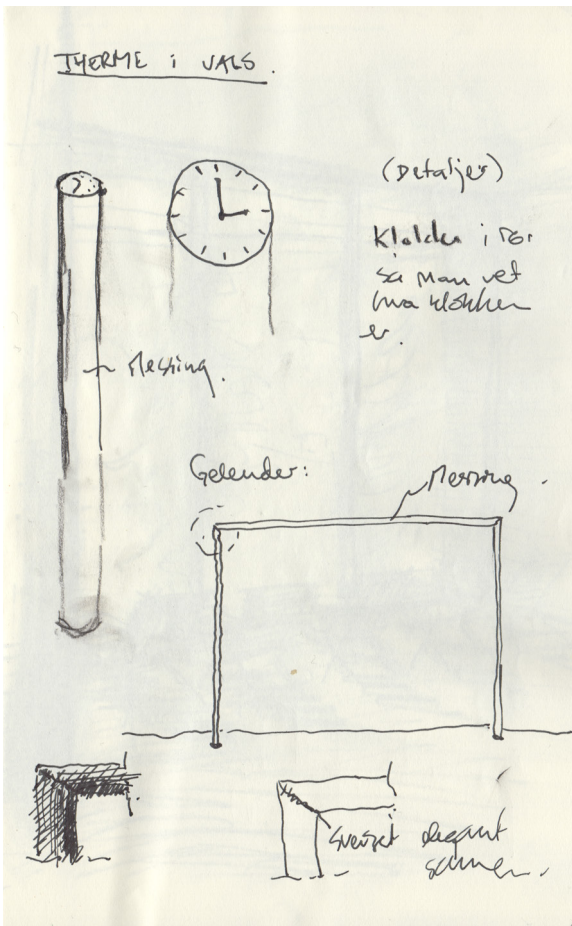

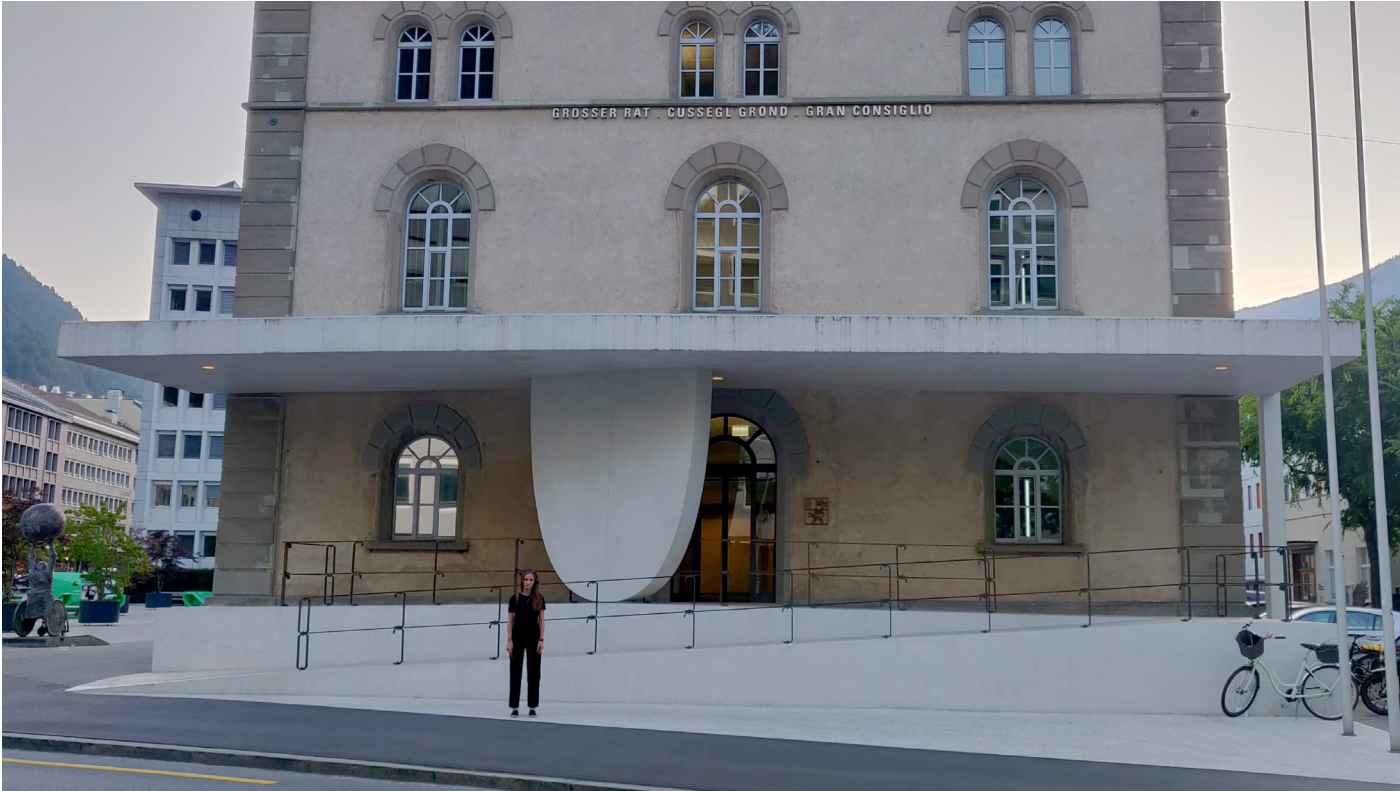
Massasjedusjer ved Therme Vals

Midtbassenget

Egne håndskisser gjort ved Therme Vals

Wien var et naturlig stoppested på strekningen Sveits–Ungarn. Her gjorde vi byvandring og besøkte museer og Adolf Loos arkitektur

Wien huser også flere store offentlige hager som Belvedere, og den tilhørende botaniske hagen.

Vi ankom Wien med tog tidlig på morgenen. Solen stekte mens hetebølgen som feide over sentraleuropa sto på som verst.

Vi hadde noen poster vi ønsket å utforske, blant disse var Belvedere-museene, som huser bl.a. verdens største samling av

malerier av Egon Schiele og Gustav Klimt. Men vi dro ikke hit kun for kunsten – Belvedere garden er en todelt barokk-hage og botanisk hage.

Hagen strekker seg sørover fra Nedre Belvedere mot palasset, omtrent 600 m unna. Hagen er oppført i fransk hagestil, og inneholder partier med store hekker, ornamentale bedd, enorme steinfontener, sydd sammen av grusstier.

Den botaniske hagen inneholder et mangfold av plantearter spredd utover ulike soner og drivhus.

Adolf Loos (1870–1933)
Looshaus, 1911
Michaelerplatz, Wien

Bernardo Bellotto (1721–1780)
Il Canaletto – View from Vienna from the Belvedere, c. 1758–1761
Oljemaling på lerret
136 × 214 cm

Budapest

Dohány Street Synagogue

Kildebad og eldre osmanske bad var fokus på dette besøket for å oppleve en kontrast til det moderne Therme i Vals. Budapest er dessuten en stor by med lang tradisjon og historie, samt storslått arkitektur og parker. Her var det mye å hente av ideer om hva en by kan være.

En bemerkelsesverdig post i byvandringen i Budapest var Dohány Street Synagogue, eller the Great Synagogue, bygget i 1854–1859 av det jødiske samfunnet i Pest etter planene til Ludwig Förster.

Den monumentale synagogen en kapasitet på 2.964 mennesker, noe som gjør den til den største i Europa og en av de største synagogene i bruk i verden.

Etter å ha blitt ikledd kippah og sjal kunne vi vandre rundt alt som var åpent for turister, det inkluderte en monumenthage omkranset i søyleganger av travertine-stein.

Dette hagerommet hadde en fin ro, og henvendte seg også til gaten, som skapte en dynamikk.

Irgalmasok Veli Bej

Irgalmasok Veli Bej et av de eldste termalbadene i Budapest, bygd i den osmanske perioden. Det har bevart mye av den originale bygningen, selv om nybygget er bygget i moderne tid.

Badet består av et sentralt caldarium, utformet likt som de tradisjonelle osmanske hammamene, og vannet inneholder kalsiumkarbonat som skal lindre reumatiske lidelser.

Man kunne føle at dette var et bad som ble brukt av de lokale i bydelen Pest, og bar preg på å ikke være et av de mer populære

plassene for spaturister. Imidlertid fikk man en genuin erfaring hvordan ungarere tar i bruk badene.

Det var en jevn strøm av folk som kom inn i badet mens vi var der, men det følte alltid intimt. Vi kunne ligge lenge i de ulike bassengene helt uforstyrret, og bare ta inn over oss de originale himlingene og veggkonstruksjonene mens vi lyttet til lyden av rennende vann.

